

H E T
E E R S T E B O E E C K
V A N D E
S I E C K T E N
In 't gemeen.

Het Eerste Capittel.

1. Gelegentheydt der Genees-konste.
2. Naem-reden van Genees-konste, ende Schat der Ongefontheyt.
3. Beginsel nyt d'Ervaerentheydt.
4. Daer na wel te recht mede gebouwt op de Reden.
5. Hoe de Ervaerentheydt moet besliert worden.

(1)
N dien de Nature het voor-tref-
felick, ende noyt-genoegh te ver-
wonderen gebouw des Menschel-
licken Lichaems, hadde konnen
onderhouden, gelijk het gescha-
pen is: daer en zoude nimmer-
meer noodigh gheweest hebben,

een Genees-konste te vinden, ende aen te houden.
Maer ghelijck alle andere dingen, die de Wereldt in
sijnen omvang begrijpt, soo heeft oock de Menschel-
sijne sekeren onderganck, ende wert van verscheyde
oorsaken gestadigh besprongen, om hem daer aen,
indien hy niet wel toe en siet, onbehelpelick te hel-
pen. Derhalven is den Menschel, van den goeder-
tieren Godt, met een redelicke Ziele begaeft zijnde,
genootsfaect geweest, door sijn verstandt, ende vern-
uft, een Konste op te speuren, waer door hy sijn te-
genwoordighe Gefontheyt mocht bewaren, ende die,
by ongeluck, ofte versuym verloren hebbende, we-
derom bekomen. Soo dat de Genees-konste in dese
twee dingen alleen bestaet, te weten, om de tegen-
woordighe gefontheyt te beschermen, ende de ver-
loorene te herstellen.

(2) Ende hoe-wel het woort *Geneesen* alleen staet
op 't gene dat nu alreede sieck is, waer aen de Konste
oock haer beginsel, ende naem van heeft: soo is
nochtans den selven oock gebleven over al 't gene,
dat daer na by het eerste gekomen is, ende alles met
den vorigen naem van *Medicine*, dat is *Genees-konste*
genoemt. Sulcx siet men oock, onder andere, in de
Geometrie, dat is, de Konste van Landt-meten, de

welcke dien naem bekomen heeft, om dat sy in
Egypten de landt-palen, door de jarige overvloeying
van de riviere *Nijl*, vermengt ende vernietigt, her-
stelden met sekere af-metinge der landen. Welcke
Konste op die tijt noch rouw zijnde, al is 't datse daer
na met veel deftighe aenwijfsingen, ende diepsinnige
ondervindingen verrijckt is, soo heeftse niet-te-min
haren eersten naem behouden. Hoe ende door wat
middelen de Gefontheyt te bewaren is, heb ick in
den *Schat der Gefontheyt* aengewesen: ende alsoo den
selfden niet ongunstigh van den Leser is ontfangen,
soo heb ick my laten bewegen, om het ander deel
der *Genees-konste*, dat is, de eygen gefeyde Genees-
konste, te weten, van het genesen der qualen, die het
menschelicke lichaem van de gefontheyt berooven,
mede in 't licht te geven. Ende sulcx onder den naem
van den *SCHAT DER ONGESONTHEYT*.
Eenen Titel, die wel lichtelijck by sommighe soude
mogen vrent op-ghenomen werden. Want daer al
de *Schatten* seer wel in de Wereldt begeert zijn: soo
en isser niemant die de *Ongefontheyt* voor eenen
schat rekent, selver oock de gene, die met geen min-
der moeyten, als de Gierigaerts haer schatten, den
selfden, door hare maniere van leven, soecken te
verkriggen. Ick soude my wel konnen verdedigen
met de wijze van spreken der Griecken, ende Lati-
nisten, dat ick houdende eenen naem in beyde de
deelen der Genees-konste, mede het woort *Schat*
gebruyckt hebbe van een quade sake (soo is by *Plau-
tus*, te lesen, *Thesaurus mali*, ende *Thesaurus stupri*,
een *Schat van quaat*, ende een *Schat van hoererye*,
ende selfs by den Apostel, *Rom. 2. v. 5.* een *Schat des
toorns*;) maer ick meene, gelijk de *Gefontheyt* sel-
ve, volgens ons waerachtigh Spreeck-woordt, eenen
verborgen Schat is, dat oock een *Schat* is de Konste,
soo om de selve, wanneer sy teghenwoordigh is, te
bewaren, als wanneer sy verloren is, te her-stellen.
Dan dit is ghenoech van den naem. Wy komen nu
tot de sake selfs.

(3) Dese Genees-konste heeft haer beginsel,
ende

ende aenvangh ghenomen, van de Ervarentheyt; ende aen de Ervarentheyt is oirfaeck gegeven door den daghelickſchen Noodt. Want het gingh in de oude tijden ſoo ſlecht toe, dat men de Siecken op de ſtraet droegh, ende aen den voorby-gaenden man raet vraeghde. Hier uyt zijn eerſt eenighe Genees-meesters ontſtaen, die de Konſte alleen bouwden op de dagelickſche Ondervindinge: niet anders als gelijk de Smits het Yfer na haer konſte weten te ſmeden, ſonder den aert van 't ſelve eens te onderſoeken. Deſe oirdeelden, dat de Reden van de dingen ondienſigh was, dewijlſe ofte het ſelfde moeſte leeren, van de Ervarentheyt, ofte wat anders; ende byaldienſe 't ſelvighe aen-wees, datſe dan onnoodigh was, by-aldienſe wat anders in tegen-deel mede bracht, datſe dan valſch was, als de welke van de ſekere meeſterſſe der ſaken, te weten de bevindinge, af-weeck.

(4) Maer wanneer de vernuſte, ende weet-gierige Menſchen, de Bevindinge ſochten te verſtercken door hare Oirfaken, alſoo de ſelvighe niet gheweten zijnde, de uyt-komſt bedrieghlick valt, ſoo hebben ſy genegentheyt genomen, om die te onderſoeken. Onder deſe is wel de voornaemſte gheweest den grooten Hippocrates, uyt het geſlachte van Eſculapius, ende Hercules; wiens ſchriſten noch op deſen tijdt, na meerder als twee duyſent ende hondert Jaer, (want hy leefde ten tijde van den Koningh Darius Longinanus, een ſone, ghelijck geloofte werdte, van Heſter, getrouwt met den Koning Affuerus) by ons noch in weſen zijn. Deſe leere begon wat te verſlauwen ten tijde van de eerſte Keyſers; tot dat ſy wederom haer hoofd heeft op-geſteecken onder de Keyſers M. Aurelius, ende Commodus ſijnen Soon, als wanneer dien voor-treffelicken, ende neerſtigen Genees-meester Galenus, de verouderde ende verdonckerde Boecken van Hippocrates, die hy by na voor eenen Godt houdt, wederom door den luyſter van ſijn geleerde uyt-leggingen, in 't heldere licht bracht, ende de ſelvighe Reden-gevende leere, door ſijn uytmuytende ſchriſten, groote kracht, ende vaſt ſteunſel gaf. Ende ghelijck door het korte leven der Menſchen, niet alles en kan geweten, noch onder-vonden werden: ſoo zijn noch na de tijden van de wel-ghemelte Hippocrates, ende Galenus, dien, als d'eerſte, de eerſte ende hooghſte eere toe-behoort, andere gekomen, die in haer voetſtappen tredende deſe Leere noch verder uyt-ghelſtreckt, ende met nieuwe Leeringen, ende Ondervindingen meerder verſterckt hebben. Welckers voor-ſchriſt wy volgende, ſullen niet by-brengen, als 't gene op Redenen, ende Ervarentheyt ghebouwt is. Want wy en moeten niet ſteunen op de enckele ende naeckte Ervarentheyt, dewijl de ſelve, wanneer ſy met de Reden niet verknocht en is, vol ghevaers ſteeckt: om datter vele dingen gehouden werden te geſchie-

den door de kracht der Natueren in 't menſchelicke lichaem, die nochtans door geweld van de Siecken uytgeperſt werden. Hier komt noch by, dat geene Siecke in een yegelijck even-eens en is, ende datter geen ſoorte van genees-middel en is, de welke in een yeder de ſelvighe kracht heeft. Men moet oock niet op de Reden, ende het Oirdeel alleen blijven ſtaen: alſoo dickwils bevonden werdte, dat het gene na de Reden ſchi-jnt vaſt te gaen, door de Bevindinge omgeſtooten werdte. Hier om ſchriſt den geleerden Jode Philo, in ſijn Griecx Boeck van de Landt-bouwinge, ſeer wel, dat de onvruchtbare boomen, gelijk zijn de leeringen, die alleen beſtaen in overdencken ende inbeeldingen, onder welke hy ſteelt de leedige Genees-konſte, die haer niet en begeeft om de geneſinghe der Siecken ſelfs by der handt te nemen; alſoo het gene men by zijn ſelven overleyt heeft, niet en ſiet, door de bevindinge, ende dagelickſche Ervarentheyt, altijt beveſtigen.

(5) Hier uyt blijkt dan, dat Reden, ende Ervarentheyt te ſamen moeten gaen, ende dat ſy beyde de vaſtigheyt in de Genees-konſte ſtellen. Doch indien 't ghevele, dat de Reden ſchene te ſtrijden tegens de Ervarentheyt, alſdan moſt de Ervarentheyt meeft wegen. Want dat men ſiet ende bevindt, ſtaet meerder te ghelooven, als 't gene by ons door waerſchijnelicke Reden ſoude mogen in-ghebeelt werden. Deſe Ervarentheyt geſchiet in 't Menſchelicke Lichaem, door Genees-middelen; daerom de gelegentheyt van beyde hier te beſchrijven. Dan en is de Ervarentheyt niet te rekenen uyt het gene nu, ende dan eens gheſien werdte: maer uyt gheſtadige, ende langhdurige Oeffninge in alderhande Lichtmen, ende Siecken, ende daer op neerſtighe ende wackere Aen-merckingen. Ende alſoo ſeyt, met den wijs-geer Ariſtoeles, de Poet Manilius; dat, door menighvuldigh ghebruyck, het exempelen wegh banende, de Ervarentheyt de Konſten ghebaert heeft.

*Per varios, usus artem Experientia fecit,
Exemplo monſtrante viam.*

Nu dewijl het Byſondere niet bequamelick onderſocht, nochte wel verſtaen en kan werden, ſonder voorgaende Kenniſſe van het Algemeene: ſoo ſullen wy, voor al eer wy komen tot elcke Siecke in 't byſonder, eerſt uytleggen den Aert, ende gelegentheyt van de Siecke in 't gemeen.

Het II. Capittel.

1. Beſchrijvinge van de Siecke.
2. Haer Vergelijkinge tegen de Geſontheyt.

(1)
Siecke is een gheſtalteneſſe tegens de Nature in het Menſchelicke Lichaem, ſijne Werckingen beluttende.

Met

Me
uyt-be
Diſpoſ
Natur
ende
Wy he
als zij
niet O
genoe
Operat
de, ov
ber, c
Conſra
ratur
ne ſijn
Ick be
let, 't
ſonthe
(2)
niſſe v
kinger
is in t
lichae
ven de
Hiero
de Vri
werde
voor y
ten pij
wel uy
komt t
De
kort-b
Natur
noodij
ſchille
Siecke
de Ge
Hoed
kortel
ſcheyd
ende v

1. Ver
2. Son
3. An
4. Een

D
voorn
verſch
ofie h

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

3

Met het woordt *Gestaltenisse* hebben wy willen uyt-beelden het Griekische *Diathefis*, ofte Latijnsch *Dispositio, Constitutio*, ofte diergelijke. Is tegen de *Nature*, als de welke de selve ghestadigh bestrijdt, ende de overhandt krijgende, de Doodt aen-brengh. Wy hebben noch geseyt in 't *Menschelike Lichaem*, als zijnde het subjeet van onse Genees-konste, ende niet Ossen, ofte Paerden, die sy laet aen een andere, genoemt *Ars veterinaria*. Daerom en hadde onsen *Operateur* geen ongelijck, als hy my onlangs klaeghde, over de laetdunckenthey van seker Paerde-lubber, die sijn E. begroet hadde met den naem van *Confrater*. Waer op vragende of hy mede een *Operateur* was, kreegh tot antwoort, Ja: maer dat 't gene sijn E. was in de Menschen, hy was in de Beesten. Ick beslyute, dat sy de *Werkingen des Lichaems belet*, 't welck haer recht-strijdigh stelt tegens de *Gefontheyt*.

(2) Want ghelijck de *Gefontheyt* is een gestaltenisse volgens de *Nature*, door haer selven alle werkingen der deelen, ende leeden uytvoerende: alsoo is in tegen-deel de *Sieckte* een ghestaltenisse in ons lichaem tegens de *Nature*, eerst, ende door haer selven de werkinghe belettende, ofte verhinderende. Hierom is wel geseyt van *Cicero*, in sijn Boeck van de *Vrientschap*, dat in andere dingen, die begeert werden, elck bequaem ende meest ghelegen valt voor yet bysonders: maer de *Gefontheyt*, om buyten pijn te leven, ende de werkingen des Lichaems wel uyt te kunnen voeren. Ende als daer yet aen komt te haperen, dan isser *Sieckte*.

De weynighe woorden nu verhaelt, beschrijven kort-bondigh, ende volkomentlick den Aert, ende *Nature* der *Sieckte*: waerom wy oock gantsch onnoodigh achten hier naeukeurigh te oeffen het verschillende gevoelen der Genees-meesters, of wel de *Sieckte Substantie*, ofte *Wesen* is, of *Relatie*, als tegen de *Gefontheyt* staende, of liever *Qualitas*, dat is, *Hoedanigheyt*. Derhalven zullen wy alleen, ende kortelick vervolgens aenwijsen der *Siekten Verscheydenhey*, *Tijden*, *Oirsaken*, *Ken-teycken*, ende *Voor-teycken*.

Het III. Capittel.

1. *Verscheydenhey der Siekten drierley;*
2. *Sommige in Enckele, ende gelijkformige Deelen,*
3. *Andere in te Samen-gevoeghde, ende Werckende,*
4. *Eenige Gemeen in beyde.*

(1)
Dewijl alle *Siekten* haer leger-plaets hebben in de Deelen onses Lichaems, soo moet haer voorname *Verscheydenhey* genomen werden uyt de verscheydenhey der Deelen. Die de gematigheyt, ofte het *Wesen* van enckele Deelen beschadigen,

noemen wy *Enckele*, ghelijck 't *Samen-ghestelde Siekten*, die de 't *Samen-gefelde deelen* ontstellen. Ende alsoo beyde ghemeen is uyt haer ghevoeghde stucxkens te bestaen: soo maeckt haer scheydingh het derde onderscheyt, ende werden foodanighe *Siekten* den naem gegeven van *Gemeene*.

(2) *Enckele Siekten* zijn, wanneer in *Enckele*, ende *Gelijck-formige deelen*, voor eerst de *Gematigheyt* van de vier *Elementen*, die tot de werkinge van nooden is, ende de *Gefontheyt* maeckt, komt te veranderen in *Ongematigheyt*, waer door eene *Hoedanigheyt* de andere drie; ofte twee de vordere overtreffen. Daer uyt volghet een *Enckele ongematigheyt*, als eene *Hoedanigheyt* uytsteect, de welke vierderley is, *Heete*, *Koude*, *Vochtighe*, ende *Drooge*: ofte *Gemengde*, als twee uytmunten, die oock volgens vierderhande mengeling vierderhande is, *Heete* ende *Vochtige*, *Heete* ende *Drooge*, *Koude* ende *Vochtige*, *Koude* ende *Drooge*. Dan alsoo het *Menschelike Lichaem* niet alleen een enckel mengsel is, maer oock een levend, ende gezielt lichaem, hebbende natuurlicke wermte, levende geesten, oirspronckelicke *vochtigheyt*, ende een bysondere gedaente, daer het van gezielt wert, ende waer uyt *Edele hoedanigheden* spruyten, die in de vermengingh van de vier *Elementen* niet te vinden en zijn, ende sonder welke de ghestaltenis van de *Enckele deelen* niet en kan bestaen; derhalven beschadigh zijnde, noch een andere soorte van *enckele Siekten* veroirsaken, die wy noemen van *Verborgene Hoedanigheyt*, ofte *geheel Wesen*, ghelijck *Pest*, *Venijnige beten*, ende diergelijke.

(3) De *Werckende deelen* hebben een bequame 't *Samen-voeginge*, ende verscheyden maecksel na de verscheydenhey van haer werkinge, ende sulcks in *Gedaente*, *Getal*, *Groote*, ende *Plaetsche*; waer uyt dan rijfsen vier soorten van *Siekten* der *Werckende deelen*.

Voor eerst zijn *Siekten* in *Gedaente*, wanneer de natuurlicke *Figure*, ofte ghedaente van eenigh *Deel* verkeert staet, ghelijck *kromme Beenen*; *wanschape-nis*, ghelijck een *Hooft* dat geheel ront ofte al te langh is. Wanneer 't gene nauw moet wesen, te seer uyt-geset wert, ghelijck den *Geest-appel*, *gereckte Aderen* ende *Slagh-aderen*; ofte de ruymte benauwt wert, ghelijck in *Squinantie*, ende alderhande *Verstoppinge*. Als noch wanneer yet, dat van *Naturen* rouwachtigh is, ghelijck *Maegh*, *Dermen*, ende *Lijfmoeder*, om vastter te houden, gladt ende glibberigh werden; ofte dat de *Stroot-pijp* rouwer gemaectt zijnde, *Heefigheyt* aen-brengh.

Ten tweeden, komen de *Siekten* in *Getal*, te weten, alser eenigh *Deel* te veel, ofte te kort is, ghelijck de *sefte Vinger*, den *derden* ofte *vierden Bal*; dat yemandt sonder *Arm*, *Been*, *Handt*, gheboren werdt, ofte daer na verliest.

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

De derde soorte maken de Sieckten in *Groote*, wanneer eenigh Deel boven ofte onder de natuurlijke mate te groot ofte te klein is, als een Waterhoofd, een over-groote Neus, een Tonge soo groot, datse de Mondt niet en kan bedecken; ghelijck die oock in sommige te kort komt.

Ten vierden schieten Leden uyt hare *Plaetsche*, gelijk in Ontledingē, uytstekende Tanden, ende Scheurſel.

(4) Het derde Onderscheyt van de Sieckten beſtaet in het ſcheyden van het gene geheel was; ende alſoo ſulcx de gemelte Deelen eenparigh aengaet, ſoo werden ſy *Gemeene* genoemd, en zijn Wonden, ende Breucken.

Het IV. Capittel.

1. *Tijden der Sieckten,*
2. *Tweederley;*
3. *Algemeene vier-tijdigh,*
4. *Beginsel, ofie Aenvang,*
5. *Opgang, ofie Vermeerdering,*
6. *Op't Hooghſte te zijn,*
7. *Afte gaen,*
8. *Byſondere Tijden, mede vierderhande.*

(1)

DE Tijden der Sieckten maken mede haer Verſcheydenheyt. Ende gelijk een Vyer, dat even aengeleyt is, in 't eerſte ſmoockt, daer na ſijn vlamme allengskens op-ſteect, tot dat het gheheel aen brandt raect, ende dan wederom metter tijdt vergaet, tot dat het ten laetſten gantsch uyt-gebluſcht werd: even-eens gaet het met de Sieckten, welckers ſtoffe in 't begin als ſmoockt, daer na doorbreeckt, ende dan op 't hooghſte ontſteect, ende in 't laetſte wederom af-gaet, ende ſoo allengskens verdwijnt.

(2) Deſe Tijden zijn tweederhande: ſommige Al-gemeen, ſommige Byſonder. Al-gemeene werden geſeyt ten aenſien van de geheele Sieckte, ende zijn de gene, de welcke in haer den geheelen loop der Sieckte beſluyten. *Beſondere* tijden hebben haer begrip in een byſondere verheffingē.

(3) De Al-gemeene tijden werden by onſen leermeester *Galenus*, ende ſijn Na-volgers, geſtelt Vierderley te weſen.

(4) Het *Beginsel* is den eerſten tijdt, wanneer de Sieckte eerſt aenvanght, ende haer ſtoffe noch rauw is.

(5) *Opgang* werd't genoemd, als de Sieckte toeneemt, de Toevallen beſwaren, ende de Teyckenen van teren, ofte koken haer beginnen te openbaren in Sieckten, daer men van op ſtaet; ofte als haer Teyckenen vertoonē ſtrijdigh tegens het teren,

die dan doodelick zijn; in welck geval oock de vier Tijden niet nootſakelick uytgebracht en werden.

(6) De Sieckte is op 't *Hooghſte*, wanneer de ſelve in den hevighiten ſtrijdt ſtaet tegens de Nature, ende dan vertoonē haer oock alle Toe-vallen op het quaetſte. Op welke Tijdt de overwinninge aen een van beyde zijden nootwendigh moet vallen, ende ofte de Nature, ofte de Sieckte de overhandt behouden. In 't eerſte geval vertoonē haer Teyckenen, dat de ſtoffe gekooct ende gerijpt is, waer op dan de Gefontheyt volghet: in 't ander zijn tegenſtrijdende Teyckenen, ende die verdervinge aenwijken.

(7) Als in den gemelten ſtrijdt de Nature de ſterckſte blijft, ende de Sieckte overwonnen heeft, dan verminderen terſtondt al de quade Toe-vallen, ende de Sieckte werd't geſeyt *Afte gaen*, op die maniere allengskens met de Gefontheyt verwiſſelende.

(8) Deſe vier Tijden en nemen niet alleen plaats in den vollen loop der Sieckten: maer oock in haer byſondere aen-vallen. Soo beſtaet het Begin van Af-gaende Koortschen, in 't huyveren, ofte beven, ende in een in-getrocken, ofte kleynen Pols. Ende als de ſelve hem begint uyt te ſteken, volgende de Hitte, die haer over het geheele Lichaem verſpreyt, dat is het op-gaen. Wanneer de Hitte noch toeneemt, ende dien-volgende de Pols ſtercker ſlaet, ende het Hert benauder werd't, dan is de Koortsche op 't Hooghſte. Ten laetſten, de Hitte merckelick al-nemende, komt de Koortsche aen 't Af-gaen, de Pols gaet natuurlicker, ende de overige Stoffe werd't door onſienlicken damp, ofte ſweeten uytgedreven.

Het V. Capittel.

1. *Oirſaken der Sieckten tweederley;*
2. *Uytwendige,*
3. *Inwendige,*
4. *Nootſakelickheyt der kenniſſe.*

(1)

DE *Oirſaken* der Sieckten zijn ofte uytwendigh, ofte inwendigh.

(2) De Uytwendige beſtaen meest in deſes Niet-natuurlicke dingen in de Voor-reden van den *Schat der Gefontheyt*, Cap. 8. verhandelt, te weten, *Lucht, Spijſe, Dranck, &c.* ende dat is 't gene *Diozenianus* ſeydē by *Plutarchus* in 't 8. van ſijn Tafel-redenen 9. dat de ſelſde dingen, die ons doen leven, oock de Sieckten aen-brengen.

(3) Van de Inwendige, zijn ſommighe ons door de beginſelen ende ſtoffe van ons maectſel aen-gekomen, het welck de oirſaek is van *Erf-sieckten*, als

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

5

als onder andere, Gicht, Graveel, Tering, Vallende Sieckte. Soo dat het een groot geluck is, gefonde Ouders gehad te hebben, ende wel geboren te zijn. Derhalven soude het Menschelicke gheslacht grooten dienst geschieden, indien alleen, gelijk de gemelte *Plutarchus* wel vermaent, in sijn Boeck van de Opvoedingh der Kinderen, gefonde ende welvarende Luyden haer tot den Houwelicken-staet begaven. Want, indien een Bouman, die sijn landt sal gaen bezaeyen, suyver ende hart Koren daer toe neemt, in der daet bevonden hebbende, dat van slecht, ende voos zaet, niet als licht ende quaet gewas voort en komt, hoe veel te meerder behoort men daer op te letten in het telen der Kinderen. Andere Inwendige oirfaken door Sieckten in ons Lichaem groeyen, uyt het Bloedt, Slijmerigheyt, Gal, ende swart Bloedt, als sy van haer Natuurlicke gematigheyt af wijcken, ofte datter eenigh Deel in't Lichaem komt te veranderen, verstoppen, ofte verderven. Hier uyt blijkt wel geseft te wesen van den meer-gemelten *Plutarchus* (in sijn Boeck, om niet te leven volgens *Epicurus*) dat het Lichaem niet alleen van buyten, gelijk een Zee door ongestuymig onweder en helt: maer dat het meerder geroert, ende ontstelt werdt, door 't gene het selver van binnen voedt, ende opgeeft; ende dat yemandt meerder reden heeft, om te hopen op goet ende stil weder midden in den Winter, als dat sijn Vleysch een stantvastighe ghesontheyt sal behouden. Want al stont *Esculapius* selve (die de Heydenen plachten te vieren voor eenen Godt, ende vinder der Geneeskonste) gestadigh by yemandt van sijn geboorte af, ende alles wat door ongesontheyt van buyten aen konde komen, af-keerde; soo soude evenwel het Lichaem van binnen veranderen, door den strijdt, die daer valt tusschen de beginselen onses levens, ende de natuurlicke ende in-geboren Wermte; de welke ons wel, soo langh wy leven, voedt, beschermt, ende onderhoudt; maer nochtans metter tijdt verandert, ende verteert, sommighe vroeger, sommighe later, na dat elck den tijdt sijnes levens gestelt is, welckers palen, de Genees-meesters gelooven, dat van weynighe bereyctt werden. Dan hier over is onder andere een treffelicke uyt-spraeck gedaen by de Wel-edele, ende noyt genoegh geprefen Juffrouw, Juffr. *Anna Maria van Schurman*, in sekeren Brief aen my geschreven, ende in Latijn, ende Nederlandts gedruckt, te sien in 't Aen-hangsel van de Heel-konst, onder de Brieven N°. 3.

(4) Wat vorder de Oirfaken der Sieckten belangt, daer is soo veel aen gelegen, dat de Genees-meesters (gelijk *Cicero* schrijft in 't boeck van het Noot-lot) meenen, wanneer maer de Oirfaeck der Sieckte gevonden werdt, dat dan oock de Genees-middel gevonden is. Want wat soude, schrijft de Griekscke History-schrijver *Polybius*, in 't derde boeck, een

Genees-meester by een Siecken uyt-rechten, die niet en verstonde de Oirfaken der Sieckte? Dewijl foodanigh een nimmermeer den rechten wegh van ghenefinghe en sal ingaen. Derhalven, seyt hy, en moet op geen dingen meerder acht genomen werden, als op de Oirfaken van al 't gene, dat gebeurt. Maer alsoo sulcks niet licht en valt, ende een yegeelijcks werck niet en is, soo mogen wy met den Poët *Virgilius* wel seggen,

Felix; qui potuit rerum cognoscere causas.

Het VI. Capittel.

1. Teyckenen der Sieckten.
2. Toe-vallen.
3. Teyckenen tweederley.
4. Ken-teyckenen,
5. Eygene,
6. By-sittende.

(1)

Dewijl de Oirfaken der Sieckten dickwils verborgen zijn, soo werden de selvige af-genomen door de uytwendige Teyckenen, ende Toe-vallen.

(2) De Toe-vallen werden gemeenlick met den Griekscchen naem genoemt, *Symptomata*, ende zijn mede teyckenen der Sieckten. Alsoo beteyckenen geele Oogen, ende de selvige verwe over 't geheele lichaem, een geele fucht, als een toeval ofte gevolgh van die Sieckte; het welck, alsoo het sichtbaer is, een teycken geeft van de inwendige ende verborgen sieckte, daer her van daen komt. Soo seyt *Plutarchus*, 5 van de Meeningen der Wijsen 29. dat het gene wy sien, ons klaerlick voor ooghen stelt 't gene in duyfter is. Ende alsoo konnen oock sommighe dinghen Teyckenen wesen, hoe-wel geen Toe-vallen.

(3) De Teyckenen zijn tweederley; sommighe wijsen aen de teghenwoordige gelegentheyt, die wy Ken-teyckenen sullen noemen, andere de toekomende, die wy met den naem van Voor-teyckenen bekleeden.

(4) Een Ken-teycken openbaert, ende geeft te kennen het gene verborgen is. In welcke gelegentheyt oock uyt de Oirfaken, die voorgegaen zijn, ofte noch tegenwoordigh by-blijven, Ken-teyckenen der Sieckten getrocken werden.

(5) Dan de Eygene teyckenen (*Pathognomica* by de Grieken genoemt) volgen het wesen, ende de eygenschap der Sieckte, ende hangen aen de selve nootfakelick vast, soo dat sy van 't beginfel daer by zijn, ende daer van niet gescheyden en konnen werden, derhalven oock foodanigen Sieckte nootwendigh te kennen geven. Want alsoo de Sieckte seer selden door een eenigh, ende eygen Teycken werdt

aengewefen: foo neemt men gemeenlick de Eygene, uyt vele Teycken en by malkander ghevoeght; de welke bysonder genomen zijnde, sulcken Sieckte gantsch niet en beteycken en. Wy sullen hier toe, in plaetsche van vele, alleen by-brenghen het vermaerde voor-beeldt van 't *Pleuris*. Noch Kortenaem, noch Hoest, noch gestadige Koortsche, noch stekende Zijde-pijn, noch een harde Pols, en konnen by haer selven, ende gescheyden, geen *Pleuris* uyt-beelden; gelijk sy volkomentlick doen, wanneer sy haer te samen allegader ghelijckelick verroonen.

(6) Behalven dese Eygene teycken en, staen noch aen te mercken an 'ere, die wy na den Griekschen naem *By-sittende* moghen heeten; de welke de Sieckte niet altijd en volgen, ende derhalven oock hare eygenschap niet aen en wijzen; maer even-wel haer by de andere voegende klaerder licht by-brenghen, ofte bysonder onderscheyt te kennen geven. Soodanighe zijn in 't voor-gemelte *Pleuris*, dat de Sieckte beter kan leggen op de verseerde zijde, als op de gefonde, ende dat de pijn op-rijft tot boven na den stroot, ofte tot beneden in den onderbuycck sackt.

Het VII. Capittel.

1. Voorstenigheys noot sakelickheyt in 't gemeen,
2. Bysonderlick in de Genees-konste.
3. Voor-teycken en,
4. Haer Onderscheyt,
5. Bysondere krachten.

(1)

Het en is niet ghenoech, dat men uyt de tegenwoordighe Teycken en de Sieckte wel kent: maer is oock hoogh-noodigh, om de selve niet te mis-handelen, haer Uyt-komste te voorfien.

*Istuc est sapere, non quod ante pedes modo est
Videre: sed illa etiam, quae futura sunt,
Prospicere,*

gelijck *Terentius* wel seyt *Adelphis*. Maer die niet verder en fiet, als (gelijck men seyt) sijn Neus langh en is, schiet meest te kort. Die yet begint sonder insicht van 't eynde, ende wat tusschen beyde soude konnen vallen, valt gemeenlick tusschen twee stoelen in de affche. Soo schrijft de Ridder *Parina*, in 't 5 Boeck van sijn Italiaensche Historie van Venetien, dat als Romen, door sijn sloffigheyt, ende quade toeficht in-genomen, ende jammerlick geplondert werde, de Paus *Clemens de VII.* toonde met een seer aen-merckens waerdigh voor-beeldt, dat in gelegtheden, die 't grootste ghevaer onderworpen zijn, wijse raedt is, alle mogelicke dingen te overleggen, ende gelijck als of sy stonden om te gebeu-

ren, ende voor haer te soecken, foo veel mogelic is, tijdelick behulp-middel. Derhalven seyde eertijds (by *Ammian. Marcell.* in 't 16. boeck van sijn Historie) de Keyser *Julianus*, dat in de swaerste saken de tijdelicke toeficht dickwils versien heeft, ende den staet van wanckele dingen, goeden raet wel opgenoomen zijnde, door Goddelicke middelen veel-tijts herstelt is. De Voorfienigheyt schijnt voorwaer wat Goddelick te wesen; ghelijck de Indianen wel toonden aen *Columbus*, als hy haer den aenstaenden *Eclipsis* voorseyde. *Laërtius* schrijft van den wijsgaer *Democritus*, dat als hy wat voor-seydt hadde, 't gene daer na gebeurde, van vele geordeelt werde Goddelicke eere waerdigh te wesen. Doch al is 't, dat (ghelijck *Dionysius Halicarnassus* schrijft in 't 8. van sijn Grieksche Historie 23.) de Goden aen niemant van de sterfelicke Menschen ghegeven hebben een sekere wetenschap van het toe-komende, ende dat sulcx voor-weten by *Isocrates*, in sijn gespreck tegen een Neus-wijse, gehouden werdt het Menschelicke verstandt soo verre te boven te gaen, dat de hoogh-wijse Poët *Homerus*, selve de Goden in sijn Versien stelt, raetslagende met malkanderen over 't gene gebeuren sal, als of 't selve voor haer onseker, ofte verborgen was: soo kan even-wel een vernuft, ende recht-sinnigh Genees-meester uyt het gene, 't welck de Sieckte te voren vertoont heeft, ende noch tegenwoordigh voor-geeft, met goede redenen af-nemen, wat daer op volgen sal. Alsoo schrijft *Polybius* in sijn 6. Boeck van sijn Historie, niet swaer te zijn, dat door overleggen van 't gene gebeurt is, geordeelt werdt van 't gene noch gebeuren sal, te weten, als het met de saeck soo gelegen is, gelijck *Cicero* seyt in 't 6. Boeck van sijn Brieven, dat haer uyt-komste voorfien kan werden.

(2) Om voorfichtigh te genesen, moet een Genees-meester de Voorfienigheyt ten hooghsten in achtighe nemen. Want voor-seggende het gene den Siecken daer na over-komt, is hy vry van napraet, als den aert van de Sieckte wel verstaen heb-bende. Behalven dat hy oock de goede Genees-middelen, die andere geholpen hebben, niet te vergeefs en verspilt. Waer by noch komt, dat de Sieckte grooter vertrouwen stelt op den Genees-meester, die hy fiet, niet alleen het tegenwoordige te begrijpen, maer oock het toe-komende te voor-seggen; gelijck *Hippocrates* wel aen-merckt in 't begin van de Voor-teycken en.

(3) Het Voor-weten, dat een Genees-meester van nooden heeft, bestaet voornamelick in drie dingen; te weten, wat Uyt-komste de Sieckte sal hebben, op wat Tijd, ende op wat Maniere. Hier sullen wy sulcx maer in 't gemeen aen-roeren, houdende het bysondere in de beschrijvinge van de bysondere Sieckten.

(4) Het Onderscheyt der Voor-teycken en is drie-

derha
heyde
ofte
noem
D
Koke
Aftre
De
in 't g
gelof
ten-a
verdr
veel v
Bedde
Vo
een i
Ende
Teyc
ter, b
achre
d'and
serny
ruffhe
sende
root
Buycl
(5)
de kra
wel ge
haer c
quaet
dan al
gin,
goets
Sieck

1. 7
2. 1
3. 8

O
de Po
ende
sterck
dat de
eener
d'and
de Si
duyft
altijd
Wate

derhande. Sommighe boodtschappen van Rauwigheyt, ofte wel Teren, Andere van Op-komen, ofte Sterven, Eenighe van Icheyden, *Critica* ghe-noemt.

De Voor-teyckenen van Rauwigheyt, ofte wel Koken van de Vochtigheden, bestaen in 't Water, Aftreck, ende Fluymen.

De Voor-teyckenen van Doodt, ofte Leven zijn in 't ghene met het Water, ende den Kamer-gangh geloft werdt; als mede Sweeten, Langen, ofte Kort-en-adem halen, de Sieckte licht, ofte beswaerlick te verdragen, een even ofte on-even Pols, geen, ofte veel veranderingh in 't Aenghesicht, dat men in 't Bedde leyt na gewoonte, ofte over hoop.

Voor-teyckenen, *Critica* gheheeten, komen met een schielicke veranderingh, ende ontseltenis. Ende van de selve zijn sommighe als Oirfaeck, ende Teycken, gelijk Braken, Kamer-gangh, veel Water, bloeden uyt den Neus, Sweeten, Geswellen achter de Ooren, Sinckingen van d'een plaets op d'ander. Sommighe zijn alleen Teyckenen, als Raffen, Waken, diepen Slaep, Hooft-pijn, Onghe-rustheyt, schemerende, ende tranende Oogen, ruysfende Ooren, bevende Onder-lip, sterck Schudden, root Aenghesicht, ende Oogen, Treckingh in den Buyc, Walging, Brandt, ende grooten Dorst.

(5) Dese Teyckenen en zijn niet van eenderhande kracht. Die mede brengen dat de Vochtigheden wel gekookt zijn, vallen altijt goet, op wat tijt datse haer oock vertoonen: maer de *Critica* zijn altemet quaet. Want sy en moeten haer niet openbaren, dan als de Sieckte op 't Hooghste is; ende in 't begin, ofte toe-nemen komende, en seggen sy niet goets, nochte en brengen eenighe verlichtingh aen de Sieckte.

Het VIII. Capittel.

1. Teyckenen uyt den Pols, ende 't Water.
2. Beschrijvinge van den Pols.
3. Sijn Verscheydenheyt, ende Oirsaken.

(1)

Om de Sieckten te beteyckenen, en hebben de Pols, ende het Water geen kleyne kracht. Want de Pols wijst aen de ghelegentheydt van het Herte, ende de Slagh-aderen, ende dien-volgende van de sterckte onses Lichaems. Het Water vertoont hoe dat de Lever, ende Aderen ghesitelt zijn, ende met eenen oock de hoedanigheyt van 't Bloedt, ende d'ander Vochtigheden daer in zijnde, als oock van de Sieckten uyt de selvighe spruytende: maer wat duysterder van de krachten. Een quaden Pols geeft altijt arger teycken, als quaet Water: ende gefont Water is sekerder, als eenen gefonden Pols.

(2) De Pols is een beweginghe, ofte kloppingh (het welck 't Latijnsche *Pulsus* beteyckent) van de Slagh-aderen, die uyt het Herte spruyten, van 't welcke sy daer mede het Bloedt door 't geheele Lichaem speuten, bestaende in opheffen, ende nederstijgen. Ende al-hoe-wel de Slagh-aderen, het ghe-heele Lichaem over kloppen, soo is men even-wel ghewoon geen anderen Pols te voelen, als die voor aen den arm staet, om dat die gereeder leyt, ende oock blooter, als tegen het vel aen slaende.

(3) Om den Pols wel te verstaen, soo moet men eerst, ende voor-al wel letten, op de gene die gematight is, als zijnde de wet, ende de maet van alle d'andere. Want dese werden, na vergelijckinge van den selven, geseyt Groot ofte Kleyn, Ras ofte Langsaem, Hart ofte Saght, Sterck ofte Flauw, Gelijk ofte Ongelijk. De gematighde Pols en werdt niet gevonden, als in de alderbeste naturen, ende in al-tulcke gestaltenisse des Lichaems, de welke midden tusschen de uytstekende hoedanigheden gematight is. Maer in Ongematighde naturen, al is 't datse ghesont zijn, soo verschillen de Polsen daer van. Want die Heet van Naturen zijn, hebben een Raffen, Grooten, ende Sterck-achtigen Pols: in tegendeel, die Kout zijn. De Magere eenen Langsamen, Stercken ende Grooten; dewijl dat de Ader geen belet en heeft, om haer wel op te geven. In Mans, ende Jongelingen is hy Grooter ende Stercker, als in de Vrouwen, in Oude luyden slap, ende Traegh, in Kinderen tusschen beyden. Soo verandert hy oock na de Getijden des Jaers, na de Landen, na de Oeffeninge des Lichaems, als oock na de beweginge des Gemoets. Een stercke Pols beteyckent in de gefonde een lang leven, in Siecken, dat sy wel sullen op-komen. Een slappe is een bode van slapheyt der krachten, alsoo geworden, ofte door langhdurigheyt der sieckten, ofte datse door eenige andere oirsaken vervlogen zijn, als vasten, waken, pijn, ongerustheyt, loop, ofte diergelijcke. Een Raffe Pols beteyckent Hitte, ofte gebreck van levende Geesten: een groote, dat de Krachten niet swack en zijn; een stercke, dat de selfde sterck ende kloeck zijn. Een kleyne Pols geeft te kennen, ghebreck van natuurlicke Wermte, ende een groote verkouwinge. Nu dat een Pols niet wel, ofte volkomen uyt en slaet, sulcx en gheschiet niet uyt nootfakelickheyt, ofte en betoont geen eygenschap van sieckte: maer alleen eenig beletsel, dat ontrent de slag-ader valt, te weten, wanneerse van de omliggende vliessen, vet, ofte vleysch verdruct werdt. Soo hebben Vette luyden een Kortten, ende Kleynen; Magere een Langen, ende grooten; Vier-schotige een gematigden Pols. Een sachte Pols betoont een sachte slag-ader, ende dat het Lichaem vol slijmerachtige Vochtigheyt is, ghelijck in Water-sucht, ende slapende sieckten. Een Harde Pols, indien hy niet en komt uyt Flauwigheyt,

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

wigheyt, noch uyt Vreesse, noch uyt schaemte, beteyckent altijd een Harde slagh-ader: die alsoo wert, ofte door Drooghte, ofte door Benauwinge, ofte door Spanninghe. De Drooghte heeft haren oirspronck uyt onmatigh gebruyck van heeten dranck, uyt brandende ende verdroogende Koortschen, uyt de vierden-daeghsche Koortsch, ende swaermoe-digheyt. De Benauwinge komt somtijds van kouw, ²zy door de Lucht ofte kouwen dranck, somtijds oock van quade Vruchten, die veel dick glas-slijm in 't Lichaem doen groeyen. De Spanning geschiet door ontstekingh, ofte door een hardigheyt in de Lever ofte Milt. Maer in wat soorte dat hy gelijk slaet, dan gaet hy vast, ende seker, waer op men hem mach vertrouwen; dan ongelijk gaende, valt hy ontrouw. Derhalven is een goede Pols, die gelijk gaet, de sekerste, ende beste: een quade ende ghe-lijcke, de archste; ende arger als een die Quaet, ende Ongelijk is. Wat Pols nu in elke Sieckte is, sullen wy hier na op sijn plaets uyt-leggen.

Het IX. Capittel.

1. *Waters Stoffe, ende Oirspronck.*
2. *Sijn Ken-teycken.*
3. *In 't besien waer te nemen.*
4. *Beschrijvinge van Gesont Water.*
5. *Onderscheyt in Veelte,*
6. *Verwe,*
7. *Wesen, ofte Gestaltenisse,*
8. *Vermenginge.*
9. *Misbruyck in 't Water te besien, ende daer van eenige kluchtige Geschiedenissen,*
10. *Wat het geen Teycken en geeft van Man, ofte Vrouw,*
11. *Noch van Swanger gaen.*

(1)

Dewijl de Vuyligheyt van ons Lichaem, gelijk als een af-schietel is van beschadigde deelen, ofte quade vochtigheden, soo brenghet het mede haer gelegenthey, ende heeft de voornaemste plaets onder de Ken-teycken. Maer het Water alleen schiet van 't gheheele Lichaem, en kan derhalven een algemeen teycken geven. Want het Water en is niet anders, als de Wey van het Bloedt door de Nieren ghescheyden, ende af-gheleect. Gelijk in Melck, alsse stremmelt, soo werdt oock in 't Bloedt de Wey van het dicke ende grove af-gefondert: de welke onder het Bloedt vermenght was, om dat het door de kleyne Aderkens tot het uyerste van 't Lichaem soude kunnen loopen. Dese Wey heeft haren oirspronck van den Dranck, ofte ander Nat, waer mede vaster spijs vermengt werdt, ende son-

der het welke het Lichaem nauw'licx eenigh voor-deel uyt de Spijs en soude trecken. Hierom is den Dranck alle Dieren seer bequaem ende noodigh; sonnigen, ghelijck de Vogelen, die geen water en maken, schaerser, anderen, als Menschen, ende Vier-voetighe dieren, meerder. Door het koken van de Maegh werdt de geheele vochtigheyt met de Koit vermenght, ende alle de spijs werdt verdunt, ende met de vochtigheyt gebracht tot een gelijcks ende eenparigh wesen, het welck wy *Chylus*, ofte Gijl noemen. Defen door de Dermnen loopende, werdt uyt-gefogen door de Aderen van het Derm-scheyl (ghelijck tot noch toe gemeent is) ofte door de Melck-aderen (onlanghs gevonden, ende by ons oock in levende ontledinghe der Beesten ondervonden) die het sijnste, ende nutste uyt-suygen, ende voeren na de Lever. Als hier dan van gijl Bloedt gemaect is, gelijk de Gal na het Gal-blaesjen, het swart, ende grof Bloedt na de Milt, alsoo werdt oock het Water (²teygen uytshot van de Lever, gelijk de Kamer-gangh is van Maegh ende Dermnen) sijn werck, dat gefeyt is, gedaen hebbende, ende 't gene nu onnut, ende overigh is, uyt het bultige deel des Levers gedreven, door de Saygh-slagh-aderen tot in de Nieren, ende van daer door de Water-pesen in de Blacs. Doch even-wel niet al: want haer noch een deel met het bloet door het Lichaem verspreyt, het welck 't ampt van door-voeren volbracht hebbende, ofte door het sweet uyt-dampt, ofte wederom den eygen wegh keerende, door de Nieren ende Blacs gheloft werdt. Soo dat het Water niet alleen uyt de Lever, maer oock uyt de groote ende kleyne Aderen, ende 't gantsche Lichaem voort-komt: het welck een yegelijk volkomen gewaer kan werden, wanneer hy in drie a vier dagen niet ofte weynigh en drinckt.

(2) Dit Water, als het met gheen onmatighen dranck, ofte met yet anders vermenght en is, soo geeft het klaerlick te kennen de gelegenthey van 't Bloedt, ende d'andere Vochrigheden, die in de Lever, ende Aderen zijn. Want het Water, soo lange het met de selvighe vermenght was, trock na hem hare hoedanigheden, ende nu, daer van als af-gesneden zijnde, vertoont hare ghestaltenis. Derhalven indien het Ingewan, ofte de Aderen, ofte het Hooft, ofte de Longen, ofte eenigh ander Deel des Lichaems met Sieckte beladen is, om dat de selvighe haer ghestaltenisse mede deelen aen de vochtigheden, die sy by haer hebben, soo sal oock het Water, 't welck met het Bloedt, ende d'ander Vochtighe-den door het Lichaem gevloeyt heeft, daer van deel-achtigh wesen, ende gemaect zijnde, eygen teycken geven van haer ghelegenthey. Maer het ver-toont oock insonderhey, hoe de plaetschen, daer het door-loopt, te wesen, Nieren ende Blacs gestelt zijn. Want al is 't, dat het daer niet langhe in en blijft,

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

9

blijft, soo treckt het nochtans met hem de vuylygheyt die in de selvige soude mogen wesen. Soo dat het meestendeel kan aen wijfen de gelegenthey van alle de plaetsen, daer het aen geweest is.

(3) Het Water, daer men uyt oordeelen sal, moet gemaect wesen in den na-nacht, na den eersten slaep, ende als de spijsse wel verteert is, ende besien in een klaer glas, ende ter plaetse daer het licht niet al te helder en flickert, ofte al te duyfter en is.

(4) Gelijck van de Pols geseyt is, soo moet men oock voor-eerst kennen het beste Water, als zijnde een wet ende regel van d'andere. Soodanigh Water is middelmatig van wesen, niet dun gelijck gemeen water, noch dick ende grof, ghelijck van paerden, ende diergelijcke beesten: klaer, ende niet beroert: van verwe geel, van veelte met den dranck over een komende, ofte wat weyniger, dewijl daer wat van den dranck in 't lichaem verteert wordt. Het gene hier in besinckt, is wit, effen, ende eenparigh, wat scherp opwaerts drijvende. Soodanigh Water en beteyckent niet alleen dat de Nature alles wel verteert maer oock dat het Lichaem sijn volkomen gesontheit heeft. Het gene hier af wijckt, beduyt het Lichaem qualijck gestelt te zijn. Waer toe wel gelet moet werden op de Veelte, Verwe, Welen ofte Gestaltenis, Klaerheyt, ende 't gene daer in drijft, ofte besinckt.

(5) Wanneer het Water matelick veel gemaect werdt, sulcx beteyckent dat het bloed matelick veel Wey heeft, het welck een teycken is dat de nature wel vaert, ende alles bequamelicken uyt-voert. Maer veel, ende overvloedigh Water komt (sontijts door veel drincken, ofte water-drijvende Geneesmiddelen, ofte door kracht van kouw, ende diergelijcke, ofte oock door eenige sieckte, gelijck *Diabete*, Water-sucht, ende alsser veel rauwigheyt ontrent het ingewant vergadert, ofte de vochtigheyt des Lichaems tot water versmelt. Weynigh water, indien het geen oitsaek en heeft van weynigh drincken, ofte wrangen ende onklaren dranck, ofte drooghe kost, ofte veel sweeten, ofte veel ter stoel te gaen, ofte dat het op grooten arbeyt volghet, beroont Sieckte, ende die in de wegen, daer het water doorloopt. Waer van 't sijner plaetse breeder sal gehandelt werden.

(6) Onder de Verwen van 't Water, komen meest in achttinge Wit, Bleyck, Geel, Root, Groen, ende Swart. Dese veranderingh geschiet uyt tweederley oirsaken; datter Hitte in 't Ingewant, ende 't gheheel Lichaem is, ofte dat haer eenige ander Vochtigheyt onder 't Water vermengt. Want Arbeyt, Vasten, Hitte, Koortsch, ende al 't gene dat het Lichaem kan verhitten, doen het Water van gelijcken verwen, ende soo veel te hooger, hoe sy krachtiger zijn; ende 't Water, dat langentijt in 't Lichaem

blijft, ende langh na den eten ghemaect werdt, is altyt hooger van verwe, als 't gene te voren geloft is. Wanneer oock de Gal haer in de Aderen met de Wey vermengt, ghelijck in de Gele-sucht, dan valt het Water Hoogh-geel, soo dat het selfs oock waer het aen komt, de geligheyt mede deelt. Maer van een gematight, ende wel-varend Mensch, ende die in 't best van sijn leven is, komt geelachtigh Water, daer in de verwe van een Citroen niet ongelijck. Wit Water, ende dat met eenen dun ende klaer is, ende recht waterigh, indien het niet en komt van veel dunnen dranck, betoont datter groote verstoptheyt is in de Nieren, ofte Dermen-scheyl, ende Lever, ofte dat de verterende kracht in Maegh ende Lever door te groote kouw seer beschedight is. Het gebeurt oock in brandende Koortschen, dat de Gal in de Hersenen op-ghestegen zijnde, Water gemaect werdt, ongemeen water gelijck, waer uyt de Genees-meesters een teycken van Rafernye trecken. Wit ende dick Water, beduyt, datter overvloed van slijm is. Ende als sulcks langh gheloft werdt, is een voorbode van koude Siekten. Water dat maer Bleyckachtigh en is, geeft teycken van minder rauwigheyt, ende dat de inwendige wormte niet soo veel van de natuurlicke afen wijckt. Groen Water komt door vermenginghe van groene Gal: ghelijck Swart, door Swarte; dan dat beteyckent oock somtijds een volkomen uyt-bluisfinge van de Natuurlicke wormte.

(7) Van wegen het wesen, ende de ghestaltenis van 't Water, werdt drierhande onderscheyt ghemaect, Dun, Dick, ende Middelbaer. Dun Water, indien het niet en komt van overvloedigen dranck, beduyt verstoppinghe in de Nieren, ofte Waterpelen, gelijck men hier als in de selvige een Steentjen vast sit, dat het dunste van 't water alleen kan af-loopen. Het volghet oock wel op de slappigheyt van de verterende kracht: want de Natuurlicke wormte is somtijds soo weynigh, dat sy den dranck laet loopen, ghelijck hy in-ghenomen is. Middelbaer water in dunte, ende dichte, betoont wackere wormte, goede teringh in Maegh, Lever, ende Aderen. Maer 't gene Dick is, indien het niet en schiet door al te wijde wegen, is een teycken van Rauwigheyt, ende dat de Natuurlicke wormte door veel rauwe, ende ongekoochte vochtigheden overvallen werdt.

Klaer, ende helder is 't water, als men daer lichtelick door sien kan: in tegendeel is het Duyfter, ofte Troubel water. Klaer Water betuyght een goede Verteringh, dat de Natuurlicke wormte, ende Vochtigheden in goeden stant zijn, waer door het oock besoncken is. Duyfter ende onklaer water komt veeltijds door ghebreck in de Nieren, ofte Blaes, het zy dat in de selvige eenige overtolligheyt is van grove Vochtigheyt, die het water met hem sleept, ofte datter yet versweert. Sonder die gebre-

B

ken

ken beduyt Onklaer Water, overvloed van dicke vochtigheit in de Aderen, die de Natuurlike wermte niet wel en kan verteren. Nu dat Onklaer ende Dick (daer terfoudt af gefeyt is) verschillen, gelijk oock Dun, ende klaer, blyckt daer uyt, dat wit van Ey, Olye, gefmolten Glas, ende bruyne Wijn, als Wijn Tint, wel recht dick zijn, ende evenwel niet troubel, maer gansch klaer. Ende dat oock witte, ende dunne Wijn, ja oock selver Brande-wijn, wel fomtjids kan onklaer wesen.

(8) Wanneer op het Water, sonder gheroert te zijn, veel Schuym drijft, sulcks beteyckent datter veel winden in 't Lichaem malen, dat Maegh, ende Dermen gespannen zijn, datter Colijck voor handen is, ende sulcks door onmatigh gebruyck van Vruchten, Erweten, Boonen, ende diergelijke, ofte door swackheit van de Natuurlike wermte. Indien dat Schuym met groote Bellen langh blijft staen, geeft teycken van dicke, ende slijmerige Vochtigheden, ende daer uyt groeyen de Verstoppingen: maer indien die Bellen lichtelick breken, ende verdwijnen, sulcks betoont, datter dunne winden, ende dunne Vochtigheden zijn. Alster Vettigheit, ghelijck Spinne-web, op het Water drijft, dat is een teycken van Teringe. Dan sulcks kan oock wel gebeuren, wanneer yemaadt Olye gedroncken heeft. Van het vorder sullyen seggen in de Teyckenen van elke Sieckte.

(9) Maer al is 't, dat het Water al vry veel, ghelijck nu ten deele is aangewesen, kan vertoonen, soo is 't even-wel een groot misbruyck al langh by de treffelickste Genees-meesters wel te recht misprezen, maer even-wel noch niet gerecht, dat men met het Water loopt na de Genees-meesters, om volkommentlick onderrecht te zijn van de gelegentheit der gene, die Sieck leyt, ofte eenigh ghebreck onder de Leden heeft. Ja fommighe onvoorsichtige Siecken (seyt onsen grooten *Erasmus* in sijn uyt-legginge der Spreck-woorden) verwachten van de Genees-meesters, dat sy, het Water eens besienende, sulden kunnen raden, oft van een Man, ofte van een Vrou is, ende van wat Ouderdom; van wat Aert de Sieckte is, waer, ende van waer die gekomen is, wat dat de Sieckten ghevoelen, ende by-na wat sy in den slaep gedroomt hebben. My selve is voor-ghekomem, dat een Backers Vrouw pijn in de Tanden hebbende, wilde dat ick sulcks uyt haer Water soude sien. Die ick voor antwoordt gaf, dat het Water niet en konde beduyden, als van 't gene het gerocht hadde, ende als sy op een ander tijdt daer van bescheyt wilde weten, dat sy dan eerst haer Tanden daer mede spoelen soude. Waer uyt dit voordeel oock te trecken is, dat het witte Tanden maectt, ghelijck de Poët *Catullus* seyt, in sijn 40. Dicht, daer hy enen sekeren Bloet belacht, die met sijn witte Tanden te veel pronckte:

*Egnatius, quod candidos habet dentes,
Renidit usquequaque, seu ad rei ventum est
Subsellium, cum orator excitat fletum,
Renidet ille: seu pii ad rogum filii
Lugetur, orba cum flet unicum mater,
Renidet ille: quidquid est, ubicumque est,
Quodcumque agit, renidet, hunc habet morbum.
Neque elegantem, ut arbitror, neque urbanum.
Quare monendus es mihi: bone Egnati,
Si urbanus esses, aut Sabinus, aut Tiburs,
Aut porcus Umber, aut obesus Etruscus,
Aut Lanuinus ater, atque dentatus,
Aut Transpadanus, ut meos quoque attingam,
Aut quilibet, qui puriter lauit dentes,
Tamen renidere usquequaque te nollem.
Nam Rifu inepto res ineptior nulla est.
Nunc Celtiber in Celtiberia terra
Quod quisque minxit, hoc sibi solet mans
Dentem, atque ruffam defricare gingivam.
Ut quod iste vester expoliitor dens est,
Hoc te amplius bibisse praedicet lotii.*

Een seker Boerin bracht haer Mans Water hier in de Stadt by een Doctor, ende als hy 't sijne gheseyt hadde, soo dede sy daer by, dat het hem op-quam in de Keel, ende vracghden, of het niet wel optijgingh van de Moer soude wesen? Ende als den anderen hem niet konde onthouden van lacchen, soo seyde sy, Hoe na en hebben de Mans geen Moer? Neen, antwoorden hy. Maer hem quelt de Optijgingh van de Vaer. Ick mochte wel dencken, seyde de Boerin; want het komt hem even-eens in de Keel op, ghelijck het mijn plach te doen. Daer mede ginckse wel ghetroost na huys, ende den Doctor kreegh groote neringh in dat Dorp van de gene, die met d'optijgingh van de Vaer gequelt waren. Want al die voor 't Hert, ofte in de Keel het minste maet schorten, werden al datelick verklaert, de Optijgingh te hebben. Een ander Boerin quam met haer Mans Water in den Hage, ende versocht alleen van den Genees-meester te weten, of hy van de Sieckte sterven soude. Want, seyde sy, wat behoef ick verlore kosten te doen, is hy veegh, soo en sulden hem geen drancken helpen; is hy niet veegh, soo sal hy wel sonder drancken ghenesen. Ick ghelooft dat den goeden Heere al dapper verset stont, om dat Boerinnen haper-werck te ontwarren. Beter wisten haer te redder drie andere, waer van ick de kluchtige geschiedenisse sal verhalen. Seker Huys-man bracht midden in den winter Water by de Genees-meester, hy vragende of het van sijn Vrouw was; Den Boer seyde, Ja; maer siet eens, ofte ghy daer uyt niet wat anders en merckt. Den Doctor, alsoo het Water van goede verwe was, kreegh achterdencken van eenige

eenighe uytwendige Pijn, ende gaf die oock tot antwoordt. Braef, riep den Boer, dat is wel gheraden: dan waer van komt de Pijn, die sy voelt in haer zijde, daer het blauw is? De Genees-meeſter hoorende van de blauwigheyt, konde lichtelick af-nemen, sulcks door vallen, ofte stooten gheſchiet te zijn: daerom vraegden hy, of de Vrouw niet ghevallen hadde? Den Boer hier over verwondert staende, Meeſter, ſeyde hy, ſoo ghy mijn kondt ſeggen, waer van dat ſy ghevallen is, ick ſal u houden voor den alderbeſten. De Genees-meeſter de plompigheyt van den Huys-man bemerckende, ende over-leggende de ghelegentheyt van de wooningen, gaf voor antwoordt, dat ſy van de Trappen ghevallen was. By get, ſeyde den Boer, indien ghy uyt het water kondt weten, van hoe veel Trappen ſy ghevallen is, ick ſal alleman ſeggen, dat ghy een hups Maa bent. Hier en konde de Genees-meeſter hem nauwelix van lachchen houden, even-wel wetende, dat de Boeren Solders niet ſeer hoogh en zijn, antwoorde, ontrent van twaelf Trappen. Waer op den Huys-man ſeyde, Sie: het water te degen; want daer moet meerder zijn. De Genees-meeſter neder ſiende, bedacht wat anders: daer na een ſtatigh gelaet toonende. ſeyde, De wegh is door de Vorſt gheheel gladt, en hebr ghy niet onderweegh ghevallen, ende wat water geſtort? Den Boer, gelijk het een ſlechte Loer was, ſiende den Genees-meeſter voor een Propheet aen, bekennende dat hy ghevallen hadden, ende datter wat gheſtort was. Daer op ſeyde doen de Genees-meeſter met een groote ſtemmigheyt, Fijn Man, op die plaats, daer ghy ghevallen hebt, moet ghy de andere Trappen ſoecken, want ick en hebſe hier in dit glas niet. Den Boer ſeer verwondert zijnde over de gheleertheyt, ende ervarentheyt van den Genees-meeſter, gingh ſoo na huys, ende vertelden ſijn kare met groot ghenoege, hoe wijselijck den Doctoor hem geantwoordt hadde.

Iaſon van Praet, vermaert Genees-meeſter van den Marck-graef van der Veere, verhaelt hoe dat twee Vrouwen by hem Water ghebracht hebbende, ende hy daer op ſeyde, dat het Lichaem door eenigen arbeyt vermoeyt was, ende de Sweet-gaertens van de huyt daer van geopent zijnde, de Kouw na 't Herte ghetrocken was, daer op volgende verſtoppinge, brandt, ende benauwtheyt op de borſt. Waer op de eene vraegde, Heer, dunckt U dat het een Mans, ofte een Vrouwen water is? Hy raden juyſt na de verwe, dat het van een Man was. Waer op ſy terſtondt verder gingh, Is 't eenen Bruydegom, ende die haer Trouwen ſal? Daer op bleef hy wat ſtaen kijken, door ſoo vremde vraghe ontſelt zijnde. Het welck ſy merckende, Ick verſta wel, ſeyde ſy, dat ghy weet den ſelfden Bruydegom te wesen; dewijl ghy ſeght, dat hy vermoeyt is van arbeydt, ende een kouw ghevat heeft. Het welck hem ghebeurt is

met te veel danſſen op het Voorſpel, waer hy beſweet zijnde, ſchielick in de koelte gegaen is.

Hier te Lande was een ander Genees-meeſter, vermaert van goede kenniſſe te hebben in 't Water te beſien; by hem wilde een Boerin het Water van haren Man brenghen, dan gingh onderweegh aen tot haer Landt-vrouw. Dese wijs-neuſe Trip, de welcke aen-nemende die ghelegentheyt, om den Genees-meeſter te bedriegen, verſocht de Boerin, dat ſy haer het Water ſoude geven, om 't ſelfde te laten beſien. Den Doctoor haer ſiende, ende wel wetende, dat het een door-trapt wijf was, ghekomen (gelijck veeltijts geſchiet) om hem maer uyt te hooren, was op ſijn hoede. Derhalven als het Water uyt het kanneken ('t welck gheſtopt was met kruyt, dat maer op eene plaats en wies) ghegoten werde, ſeyde hy, Dit is water van geen Edelman, noch borger, maer van een boer, ende het en komt uyt dese Stadt niet, maer is van buyten door ſoodanigen poort ingebracht. Het wijf, sulcks gehoort hebbende, ſtont geheel verſtelt, ende verhaelde doen van ſelfs alle de gelegentheyt van des Huys-mans Sieckte, ende ſy en konde haer niet ghenoegh verwonderen, meenende dat hy alles uyt het Water geſien hadde. Een ander Genees-meeſter, ſeyde het Water, dat hem gebracht was, van een Snijder te wesen; waer over gemeent werde, dat hy sulcks niet door de konſte, maer door het in-geven van eenigen geeft geoordeelt hadde. Dan het bedrogh beſtondt hier in, dat het kanneken gheſtopt was met ſnipperingen van verſcheyde verwen, gelijk de Snijders gemeenlick haer Kuffens maken. Dus bevindt men de waarheyt van 't Spreek-woort, *Dat de Werelt wil bedrogen zijn.*

Sekere dienſt-maeght bracht haer Vrouwen Water na den Doctoor, ende als ſy by ghevalle het ſelve gheſtort hadde, niet wetende wat ſy doen ſoude, ſoo hielſe haer Kanneken onder een Koe, die daer juyſt ſtond en piſten, ende bracht dat water in plaats van 't ander. Hy ſeyde daer op, dat de Siecken te veel gras ende kruyden at. Dit was een gheluckigh raetſel; ende door meeder gauwigheyt, als reden beleyt. Want *Hippocrates* ſelve ſtaet toe 4. *Aphor.* 70. Dat ons Water kan de gelijckeniſſe hebben van Peerden, ende Oſſen, ende dat ſulcx pijn in 't Hooft beduydet. Ende al is 't, dat ſommige hebben willen beſchrijven de Teyckenken, waer door het Water van andere vochtigheyt konde onderſcheyden werden, ſoo zijn de ſelvige allegader los ende bedriegelijck. Ende daer en is niet lichter, als een Doctoor, hoe voorſichtigh hy oock ſoude mogen wesen, met eenigh nat, ofte ander water te bedriegen. Ende al is 't dat de Genees-meeſters dickwils hier na gheluckelick ſlaen, ende dat ſy door eenige omſtandigheyt ofte looſe ondervraginge, de ſake op het hooft trefſen; ende dat het dien-volgende na haren ſin wel uyt-valt (ghelijck oock die by *Boccacio*, de welcke

door eenighe Boeven daer toe op-gerockent zijnde, uyt het Water oordeelde, dat de Man met Kindt was) soo gaet het mede somtijts wel tegen haren sin, ende werden dan van de gene, die sy verkeert oirdeel gegeven hebben, achter den rug uyt-gelacchen, ende bespot. Daer toe komen sommighe met bier, ofte eenigh ander nat, ende krijghen even-wel al eenigh bescheyt. By seker Genees-meester werde een bedeckt glas ghebracht met Spaensche wijn, om te besien: hy den selfden aen-siende voor root water; seyde, dat de Lever heel ontfeken was, ende dat grooten brandt hem door het gantsche lichaem verspreyde. De Schalck, die daer op uyt was, het glas weder aen-nemende, gaf tot antwoord, sulcx wel te gheloooven waer te wesen, wanneer hy het soude ingedroncken hebben, gelijk hy op staende voet dede. De gierigheyt van sommighe Siecken die niet geern voor haer eygen gesontheyt eenige kosten doen, als oock de slordighe karigheyt van sommighe Genees-meesters, die menen datter geen Koren van de Molen behoort ghewesen te werden, zijn oirfaeck, dat dese ketterye soo langh in swangh gaet. Als ick uyt Italien in Brabant af-komende, te Leuven begroete den vermaerden *Thomas Fiennus*, aldaer Professor in de Medicine, ende hier van, onder andere, reden viel, was verwondert dat hy my seyde, sulcx aen te houden, om groot profijt, dat hy daer van trock, ende dat men door onder-vragen, ende konstigh raden, ten naesten by tot de waerheyt konde geraken. Alsoo mede de ghemelde Doctor *Crellius*, voor eenige Jaren Medicijn alhier te Dordrecht, die grooten loop van water te besien hadde, daer over gevraeght zijnde, Wat hy daer uyt sagh? gaf voor antwoordt, Ten minsten een, ofte twee Schellingen. Dan werde oock somtijds wel degheleick bedrogen. Beter heeft my, als ick eerst t'huys komende, de Konste soude gaen oeffenen, wel gheraden mijn weerde Meester Doctor *Everard van Vorst*, seer geleert Professor te Leyden, dat ick die quade ghewoonte alengskens soude af-schaffen. Hier toe heeft mede den Edelen, ende seer ervaren Genees-meester, *M. Pieter van Foreest*, in een boecxken in Latijn gheschreven van het onseker oirdeel der Wateren, ende 't selve is door Doctor *Nollens* in Nederlands over-geset, uyt-gegeven.

Ick en kan even-wel niet ondienstigh vinden, alhier te wederleggen tweederley misbruyck, dat aldermeest by 't gemeene volck in swangh gaet, ende daer de Doctoren dapper mede ghequelt werden. Die met het water komen, willen van de selve gemeenlick weten, of het van een Man, of van een Vrouwe is. Dit wetense heel behendigh (ghelijck sy meenen) aen te leggen, seggende het water te brengen van een *Person*, ende haer wel wachtende voor het woordt *Hy* ofte *Sy*. Daer beneffens zijnsse oock veel uyt, om te weten, ofte een nieuw-ghetrouwde

Vrouw (ghelijck foodanighe gemeenlick na Kinderen verlangen om geen verloren werck te doen) swanger is. Ende sulcks en ghebeurt niet weyniger van jonghe Dochters, die bevreesd zijn, dat haer de Kermis, die sy met vreught ghehouden hebben, wel sonder vreught mochte vergaen, ende met schande uyt-berften. Maer ick sal klaer bewijzen, dat uyt het water niet ghesien en kan werden, of het van een Man, of van een Vrouw is; noch of een Vrouw swaer gaet.

(10) Wat het eerste helanght; Al maect een Jongelingh ander water als een Oudt Man, een Man anders als een Vrouw, soo bestaet foodanigh onderscheyt alleen in de Verwe, ende het wesen: de welke, alsoo sy mede van verscheyden andere oirfaken kunnen veranderen, soo en kan het eygentlick niet vertoonen, of het van een Man, of van een Vrouw is: want een Vrouw van heete ofte galachtighe gematigheyt, sal na oeffeninge van haer Lichaem, ende ghebruyck van heete Spijs hooger gheverwt water maken, als een Man van koude ghematigheyt. Ingelijck een Vrouwe, die de Koortsche heeft, ofte met een andere Sieckte ghequelt is, sal sonder twijffel na den aert van de Sieckte ander water maken. Die dan alderhande Water besiet, hoe sal hy kunnen onderscheyden of het van een Man, of van een Vrouw komt, als hy de gematigheyt niet weet van de gene, die het ghemaect heeft. Derhalven wanneer een ghesont, ende gematigh Man met foodanighen Vrouw, een die werm van aert is met een werm, een sieck Man met een siecke Vrouw vergeleken werden, ende datter niet van buyten roe en valt, 't welck het Water verandert, soo soude mischien het Water van een Vrouw eenighsins onderscheyden mogen werden van Mans water, maer anders niet; dewijl van waer het Water by een Genees-meester gebracht werdt, dickwils onbekent is. Ende aldus is te veritaen 't gene sommighe Genees-meesters schrijven van het onderscheyt in 't Vrouwen, ofte Mans water. Want om dat de Mans ghehouden werden werm te zijn, ende dat sy meerder oeffeninge doen, soo maken sy dunder, ende ge-verwder Water, ende in 't welke weynigh besinckt. Maer de Vrouwen om dat sy kouder van naturen zijn, ende haer Lichaem weynigh oeffenen, soo maken sy bleyk Water, het welke veel besinckt. Dan dit kan uyt oirfaken nu verhaelt, veranderen: derhalven dat hier in niets seker en is, ende sulcx uyt het Water te oirdeelen, is een groote lichtveerdigheyt, ende streckt meesten-tijdt om het gemeen volck te bedriegen.

(11) Van wegen de Swangerheyt en staet niet minder te twijffelen, ende in dit ongestadigh weder moet een Genees-meester dickwils tegens sijnen danck aen 't roer staen. Maer onsen eersten, ende oppersten Meester *Hippocrates*, die alle teyckenen van

van swaer gaen wel neerstigh ondersocht, ende beschreven heeft, en maect nergens eenigh ghewagh van de Wateren. Daer-en-boven en werdt het Water niet verandert, door de swangerheyt telve, maer alleen door het op-houden van de stonden, die men moet bekennen, dat de Wateren kunnen veranderen, door dien het Bloedt, ende de vuyligheyt haren loop wederom nemen in de Aderen. Maer die veranderingh van Water kan oock in de Maeghden uyt op-stopplinghe van haer stonden onderhouden werden, ja oock in alderhande Sieckten uyt foodanige op-houdinghe dickwils geschiet, somtijds hoogh geverwet, somtijds de gefonde gelijk (als de swangere Vrouw selver gefont is) somtijds dun, somtijds dicker, ghelijck oock in andere ghelegentheyden gemaect werden. Ende wanneer de Vrouwe qualick te pas is, dan werdt het Water door de kracht van de Sieckte soo verandert, dat alle de teycken en van Swangerheyt, indien daer eenige waren, soudent hier gaen. Waer uyt volkomenlick blijktt, hoe los dat het gaet, de selvighe uyt het Water te willen oirdeelen. *Avenzoar*, een treffelick Arabisch Genees-meester schrijft, dat hy in sijn eygen huys-vrou bedroghen is gbeweest, daer hy nochtans behalven 't Water, noch andere Teycken en konde waer nemen. Ende een seer gheleert Italiaensh Genees-meester *Saxonia* verhaelt, dat doen sijn Moeder van hem groot gingh, hy van de Genees-meesters geoirdeelt werde voor een *Mola*, ofte klomp Vleyfch, ende dat sijn Moeder, niet tegenstaende sy met vele drancken ghequelt werde, even-wel de Vrucht tot sijn tijdt behiel. Dan de sterckte van de Lijf-moeder, ende de Vrucht en is altijd soo groot niet, dat sy die onvoorsichtige Middelen kan weder-staen. Daer van hebbe ick een Exempelen gesien, dat wel verdient alhier, tot waerschouwinghe van andere, ghefelt te werden. Een jonghe, ende anders ghefonde Vrouw kreegh, na dat sy eenige maenden geen veranderinge gehad en hadde, seer groot jeucksel onder aen haer lichaem; waer over sy eerst dede versoeken Doctoor *Foreest*, daer na oock *My*; maer alsoo sy uyt onverdult, ende verbolgen sinnen enckel begeerden, dat wy haer stonden soudent doen komen, als wel wetende, ghelijck sy seyde, niet bevrucht te zijn, ende wy anders oirdeelende, daer toe niet en wilden verstaen, soo liet sy halen den voor-gemelten Doctoor *Crellius*, die hem verwondert hiel over onse onwetentheyden, ende stoffe ghenoech te kunnen sien uyt het Water, ofte een Meysjen, als oock een, ofte meerder Kinderen droegh: ende verskerde haer, dat sy gantsch niet swanger en was. Hier door de Vrouwe in haer

versoek, ende begeren ghevolght ende versterckt zijnde, nam door sijnen raet de sterckste af-drijvende drancken in, die ick oyt ghesien hebbe. Maer wat uytcomste? De Vrouwe konde door haer stercke Nature de stercke kracht van de drancken uyt-staen, dan verloste daer na van een seer tenger Kindeken, vol waters, soo dat het ghebeele Lichaem soo klaer was, dat men met een Kaerffe daer dwers door byna sien konde; waer op na weynigh dagen de dootd volghde. Dit was de vrucht van de vermetele kennis der Wateren. My dunckt dat hier op niet qualick te pas en sullen komen de woorden, met de welke *Hippocrates* sijn Wet begint: *De Medicine*, seyt hy, is de treffelickste van alle Konsten. Maer wert, om de onwetentheyden van de gene, die haer oeffenen, ende 't verkeert oirdeel der gene, die foodanige gebruycken, veel achter andere Konsten ghestelt. Ick meene dat de oirsaek van desen mis-slagh is, datter in de Steden voor de Medicine alleen anders geen boete ghestelt en is, als van sebande, ende or-eere. Maer die raecte weynigh de gene, die schijnen uyt de selve gemaect te zijn. Want dese gelijcken de *Commedianten*; ende gelijck die het wesen, ende 't kleedt wel hebben van de Persoon, die sy spelen, maer even-wel die Persoon niet en zijn: even alsoo zijnder oock vele Doctoren met den naem, maer seer weynige met de daer. En voorwaer hoe menig is, die in dese sware ende wichtige Konste so plotseling valt, gelijck (volgens het Spreek-woort) een Koe in een weteringh: daer wel hoeg-noodig is, dat de gene die wat goets sal uyt-rechten, van jonghs op, by de beste meesters daer in met alle neerstigheyt ende goet verstant opgetrocken wert. Het gene niet en was by den genen, die ick nu genoemt hebbe; ende daerom alleen genoemt, op dat lichtelick anders achter-deneken op yemandt anders mochte vallen. Hier uyt is nu lichtelick af te nemen, hoe schadelick dat het is, te veel op de Wateren te vertrouwen, ende hem tegens goet oirdeel daer in te laten bedriegen. Derhalven is best dat men het Water by den Siecken besiet, als een teycken onder andere: maer dat het niet gehouden en werdt, als alleen genoegh zijnde, om van alles een volkomen teycken te geven.

Noch minder dat het kan aen-wijzen, ofte een Vrouwe, ghelijck wy nu verhaelt hebben, Bevrucht is; ick laet staen, dat men soude kunnen uyt het Water sien, ofte een Knechtjen, ofte een Meysjen gedragen werden, als Doctoor *Crellius* voor gaf. Een ander Genees-meester (van Broer *Cornelis* geslachte) sulcks wel verstaende, ende niet konnende van seker Vrouw, die daer enckel bescheyt af begeerde, ontslagen te zijn, seyde dat hy 't selfde uyt het Water niet en konde weten, maer indien sy daer van wilde verlekert zijn, dat hy haer (niet eens denckende, dat sy daer toe soude komen) moeder-naeck most sien. De begeerte van de Vrouw was soo groot, dat sy 't selve toe-stond. De Genees-meester daer

over seer verbaest staende, en wist niet waer hy met sijn milde toe-segginge soude blijven, ende was niet minder bedut, als eertijds *Paris* voor de drie naeckte Godinnen; seyde even-wel verwondert te zijn, in die vremdigheydt: want als hy haer van achteren

besagh, dat hem docht, dat sy een Knechtjen droeght, maer siende van voren, dat het keycken hem dan vertoonde van een Meysjen. Dit viel noch na de Konst uyt. Want sy verloften daer na van een Soon, ende een Dochter.

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N D E
G E N E S I N G E
In 't gemeen.

Het Eerste Capittel.

Macht der Genees-konste, dickwils de Nature over-treffende.

Als de Sieckte ghenoeghsaem bekend is, soo en valter niet anders te doen dan de selvige wel te genesen, het welck alderbest ghesdaen werdt (ghelijck *Aselepiadis* seyde) by de gene, die rasch, seker, ende niet ongenuechelijck en ghe-neest. Dat is, die sulcke middelen aen-went, de welcke haestigh helpen, sonder eenigh gevaer zijn, ende van de Siecken met geen tegenheydt gebruyckt en werden. De Genees-middelen stekt een Genees-meester in 't werck, niet alleen als zijnde een dienaar van de Nature, maer somtijds als een helper, somtijds oock als een opper-baas. Want de Konste gaet in somm'ghe dinghen de Nature te boven: als de welcke niet alleen de Nature na en volght, maer oock altemet de selvige te hulp komt, altemet mede overtreft, ende dickwils beter geneest, als de Nature. Want de selfde, zijnde als de meesterliche onses levens, regeert alles soo bequaem, als sy kan, ende tracht ghestadigh daer toe, dat het Lichaem, tot het eynde des levens mochte in ghesontheydt blijven; ende indien het van buyten met eenigh onghemack ghedreyght werdt, om het selve na vermogen af te keeren. Nu al 't gene, dat de Nature, soo in 't behouden der Gesontheyt, als in 't genesen der Sieckten, wel doet, sulcx werdt na-ghevolght, ende door wijflick overleggen gestiert van de Genees-konste,

die anders geen wit en heeft, als de Gesontheydt. Maer wanneer somtijds de Nature door hartneekigheydt van de Sieckte verhindert, ofte van haer selfs verswackt is, dan komt de Genees-konste haer te hulpe, ende volvoert het begonnen, ende onvol-maeckt werck, ende maeckt alsoo dat langdurighe Sieckten meesten-deel verkorten. Hier-en-boven, overtreftse noch altemet de Nature. Want sy de Beenderen, die uyt het lidt zijn, wederom inset, sy vereenicht de kanten in de wonden, die wijdt van een geweke waren, ende doet in verscheyde andere gebreken het voornaemste werck, het welck de Nature niet eens aen en soude grijpen, veel minder wel uyt-voeren. Ende voorwaer waerom soudent so veel geleerde, ende treffelicke Mannen soo langen, ende neerstigen arbeit hier toe aen-ghewent hebben, by aldien dese Konste niet wat grooter ende deftiger uyt en wracht, als de Nature? Gelijck een Gout-smidt in 't gout, het welck een natuurlicke stoffe is, aerdige ende konstige dingen werckt, ende maeckt dat het satsoen boven de stoffe is, 't gene de Nature selve niet en soude kunnen by-brengen; ende ghelijck de Bouw-konste uyt hout ende steen de huysen, ende kercken maeckt, die de Nature nimmermeer en soude kunnen op-bouwen: soo over-treft oock de Genees-konste, in vele Sieckten te overwinnen, de Nature selver. Want de Nature werckt alleen door aen-gheloven ingeven, maer de Genees-konste werdt gheleyt door de kennisse ende verstandt. Dewijl dan de Genees-konste de krachten kendt, van alles, dat in de werelt is, ende 't onderscheyt weet tusschen 't gene gesont, ende schadelick is, soo wacht sy haer van 't gene, ende neemt aen bet